

MARKKU HOKKANEN –
TIMO SÄRKKÄ

Puheenvuoroja kolonialistisen vallan ja väkivallan tutkimuksesta

**Vaikka pääosin 1960-luvun kuluessa päätty-
nyt kolonialismin aikakausi jäi verraten ly-
hyeksi vaiheeksi esimerkiksi Afrikan histo-
riassa, kyseessä oli tärkeä murrosaika, jonka
historian ja perinnön tutkiminen on vasta
alussa. Kolonialistisen vallan ja väkivallan
historiantutkimus haastaa kolonialismin tut-
kimuksen arvolatautuneisuuden. Paikallista-
son tutkimuksen avulla on kolonialismin ja
kolonialistien vallankäytön historiaa mah-
dollista arvioida uudelleen. Tutkimusotteella
on mahdollista arvioida myös suomalaisten
ja muiden pohjoismaalaisten osuutta siirto-
maa-ajan historiassa.**

■ Kolonialismin tutkimusta voidaan pitää
vahvasti politisoituneena tutkimusaiheena.
Viime vuosikymmeninä vakavat tieteelliset
tutkimukset ovat valitettavan usein jääneet
ideologisten puheenvuorojen varjoon. Ko-
lonialismin tutkimuksen painopiste ei ole
ollut niinkään länsimaisen kolonialistisen
menneisyyden tarkastelussa, vaan se on
valjastettu palvelemaan ideologiaa päämää-
riä, joiden tarkoituksena on ollut osoittaa
milloin länsimaisten demokratia- tehok-

kuus- ja rationaalisuusvaatimusten teko-
pyhyys, milloin hyväntahtoisuus ja oikeu-
tus.¹

Viime vuosikymmeninä voimakkaana
vaikuttaneessa jälkikolonialistisessa teorias-
sa länsimaiden ja ”kolmen mantereen” (La-
tinalainen Amerikka, Afrikka ja Aasia) väli-
siä taloudellisia, poliittisia, sotilaallisia ja
kulttuurisia vuorovaikutussuhteita pidetään
lähtökohtaisesti alistus- ja valtasuhteina, joi-
ta kuvaamaan on laadittu myös tutkimuk-
sellisia käsitteitä. Tunnetuin lienee Edward
Saidin lanseeraama orientalismi (*orienta-
lism*).²

Hyötyjät ja hyväksikäytetyt

Länsimaisen kolonialismin ymmärtäjistä
puolestaan on viime vuosina esiintynyt nä-
kyvimmin skotlantilainen taloushistorioitsija
Niall Ferguson. Vuonna 2003 (Allen Lane)
ensi kertaa julkaistussa bestseller-teokses-
saan *Empire* Ferguson esitti, että vaikka
orjuus, taloudellinen riisto ja despoottinen
hallinto sopivat nykykäsityksiin brittiläisen
siirtomaavallan suurista vääryyksistä, britti-
läisen maailmanvallan hyötyä ja haittaa ar-
vioitaessa tulisi huomioida yhteiskunnalli-
nen vakaus, jonka anglosaksinen oikeuskä-
sitys (*the Common Law*), englantilainen
maanomistusjärjestelmä, englantilainen ja
skotlantilainen pankkijärjestelmä, investoin-
nit sekä suhteellisen korruptoitumaton siir-
tomaavirkamieskunta siirtomaihin takasivat.
Taloudellisen nollasummapelin, hyötyjien

1. Timo Särkkä (2005) 'Imperialismi ja kolonialismin
tutkimus', *Tieteessä tapahtuu* 8, 47–48.

2. Edward W. Said (1995) *Orientalism. Western Con-
ceptions of the Orient*, London: Penguin Books.

ja hyväksikäytettyjen sijasta olisi hedelmällisempää tutkia brittiläisen siirtomaavallan arkipäiväisempiä seuraamuksia, kuten vaikkapa englannin kielen ja protestanttisen uskonnon merkitystä siirtomaavallan legitimoinnissa.³

Fergusonin bestsellerin myötä kolonialismin tutkimuksen ideologinen heiluriliike palasi siirtomaavapautusten vuosikymmenten jälkeen arvioimaan siirtomaavallan positiivisia vaikutuksia. Samalla myös käsite imperialismi rehabilitoitiin ja ”vapautettiin” marxilaisesta leimastaan. Käsiterenessanssin taustalla on 2000-luvun alun maailmanpoliittinen tilanne, jossa Yhdysvaltojen ajateltiin harrastavan britti-imperiumille tyypillistä maailman sivistys- ja parannustehtävää. Myös imperialismin kriitikot heräsivät arvostelemaan yhdysvaltalaisten hallinnointia Irakissa ylimieliseksi, sokeaksi ja stereotyyppisiin nojaavaksi.⁴

Historiantutkimuksen näkökulmasta kolonialismin tuomitseminen tai legitimointi tämän päivän lähtökohdista käsin on ongelmallista, sillä se on omiaan hämärtämään käsitystämme menneisyydestä. Jotta tieteellisesti kestävä ja arvovapaa kolonialismin tutkimus olisi ylipäätään mahdollista, keskeiseen rooliin nousevat lähteiden vahva todistevoima, argumentaation kestävyys ja perusteltavuus sekä käsitteiden selkeä ja tarkka määrittely.

Imperialismin historian tutkimuksessa eräitä kiinnostavimpia tutkimuksia ovat julkaisseet aate- ja kulttuurihistorioitsijat. Vuodesta 1985 lähtien julkaistussa *Studies in Imperialism* -sarjassa (toim. John M. MacKenzie, Manchester University Press) imperialismiin kulttuurista ja aatteellista merkitystä on tutkittu esimerkiksi populaarikulttuurissa, julkisessa arkkitehtuurissa ja taiteessa sekä kirkkojen, lähetysseurojen ja erilaisten painostusryhmien toiminnassa. Vaikka siirtomaa-imperiumien vaikutusten syvyyttä länsimaisiin yhteiskuntiin on epäilty,⁵ *Studies in Imperialism* -sarjan monipuoliset näkökulmat osoittavat kiistatta, että 1800- ja 1900-luvun kolonialismi ja imperialismi läpäisivät länsimaisen ajattelun ja kulttuurin syvällisesti ja monitahoisesti.

Kolonialismin historian monipuolinen

tutkimus edellyttää myös virallisen siirtomaahallinnon ulkopuolisten toimijoiden, kuten lähetysaarnajien ja siirtolaisten (*colonists*) huomioonottamista. Kolonialismin käsitteen määrittelyä esimerkiksi on hyödyllistä kysyä, missä määrin he toiminnallaan legitimoivat siirtomaavaltaa. Kysymys koskee myös suomalaisia, jotka emigroituvat 1800- ja 1900-luvulla eteläiseen Afrikkaan esimerkiksi lähetysaarnajiksi ja kaivosyhtiöiden työntekijöiksi.

Brittiläisten historioitsijoiden lisäksi merkittävää ja monitieteellistä tutkimusta ovat tehneet amerikkalaiset antropologit Jean ja John Comaroff, jotka teoksissaan kolonialismista eteläisessä Afrikassa uudistivat teoreettisesti ja metodologisesti sekä antropologian että historian tutkimusta.⁶ Kiitellyissä ja kiistellyissä kolonialismia, kapitalismia, modernisaatiota ja lähetyskristillisyyttä käsittelevissä teoksissaan Comaroffit ovat korostaneet, että kolonialismi oli monitahoinen ilmiö. Sitä on tarkasteltava laaja-alaisesti prosessina, jolla oli niin henkiset kuin materiaaliset puolensa. Kolonialismi muutti perusteellisesti sekä kolonisoitujen alkuperäiskansojen että kolonialistien elämän ja ymmärryksen maailmasta. Comaroffien mukaan lähetyskristillisuus oli olennainen osa kolonialistista modernisaatioprosessia niin eteläisessä Afrikassa kuin muualla, missä eurooppalainen siirtomaavalloitus liittyi valtaisiin uskonnollisiin, taloudellisiin, poliittisiin ja ekologisiin muutoksiin 1800- ja 1900-luvulla. Rakentavassa keskustelussa eräiden terävimpien kriitikkojensa kanssa Comaroffit eivät ole pyrkineet luomaan yhtä suurta teoriaa kolonialismista, vaan muotoilleet useita teoreettisia lähestymistapoja laajaan tutkimuskenttään.⁷

Comaroffien edustamaa laaja-alaista kolonialismin ajan kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimusta ovat kritisoineet lähetyshistorioitsijat, jotka ovat korostaneet kristillisen lähetysliikkeen ja virallisen siirtomaavalloituksen ja -vallan eroavaisuuksia. Esimerkiksi *Mission and Empire* -antologian toimittaja Norman Etherington esittää, että lähetyshistoriaa voidaan kirjoittaa pitkälti erillään brittiläisen imperiumin historiasta. Etherington, kuten myös brittihistorioitsija Andrew Por-

ter, tulkitsee ”comarofflaisen” kolonialismin ja lähetyskristillisyyden tutkimuksen kärjistäen lähetysaarnajien leimaamiseksi kulttuuri-imperialisteiksi. Etherington sijoittaa lähetystyön historian ennemmin modernisaation, globalisaation ja läntisen kulttuurisen hegemonian viitekehykseen kuin osaksi 1800- ja 1900-luvun imperiumien historiaa. Etherington kuitenkin tulkitsee Comaroffien tutkimussuuntausta kapea-alaisesti, kuten Susan Thorne on todennut. Comaroffien keskeisen argumentin mukaan modernisaatio, globalisaatio, läntisen kulttuurisen hegemonian tavoittelu, lähetyskristillisuus, kapitalismi ja poliittinen imperialismi kuuluvat samaan ontologiseen kokonaisuuteen, jota voidaan nimittää kolonialismiksi sekä siirtomaissa että emämaissa 1800- ja 1900-luvulla.⁸

Comaroffien edustama laaja-alainen kolonialismin määritelmä ei kuitenkaan tarkoita, että esimerkiksi lähetysaarnajia voitaisiin pitää aina ja kaikkialla siirtomaavallan agentteina ja kannattajina. Comaroffit ja useat muut kolonialismin tutkijat ovat monissa tutkimuksissaan tehneet selvän eron toisaalta lähetysaarnajien motiivien ja intentioiden ja toisaalta lähetystyön moninaisten seuraamusten välillä. Comaroffit, Etherington ja Porter ovat tehneet viimeisen kymmenen vuoden aikana merkittäviä tutkimuksia lähetyskristillisyyden ja siirtomaavallan moninaisista ja monimutkaisista yhteyksistä. Valitettavasti heidän väittelynsä on latistunut tuttuun ”sankareita vai roistoja” -asetelmaan, joka riivaa siirtomaa-ajan tutkimusta laajemminkin.

Keskustelu kristinuskon ja kolonialismin suhteista on vain yksi tema monitahoisessa siirtomaa-ajan historiankirjoituksessa. Sen avulla voidaan kuitenkin havainnollistaa keskeisiä kysymyksiä siitä, mitä kolonialismi oikeastaan on ja milloin ja missä se ilmeni. Entisten siirtomaiden kulttuuria ja yhteiskuntaa paikallistasolla tarkastelevien tutkijoiden mielestä kolonialistisia vuorovaikutus- ja valtasuhteita muodostuu usein jo ensimmäisissä kontakteissa länsimaisten tutkimusmatkailijoiden, lähetysaarnajien ja kauppiaiden sekä alkuperäisväestön välillä.

Vallankeskuksien näkökulmasta imperiumien historiaa tarkastelevat tutkijat lähtevät sen sijaan luontevasti liikkeelle niistä poliittisista prosesseista, jotka johtivat siirtomaiden viralliseen haltuunottoon. Siirtomaa-ajan kirjallisuutta ja kulttuuria tarkastelevat tutkijat ovat puolestaan olleet kiinnostuneita muun muassa siitä, kuinka länsimaissa luotiin mielikuvia siirtomaiden ”toisista”, mikä osaltaan vahvisti ja ylläpiti eriarvoisuutta, rasismia, siirtomaavaltaa ja sortoa. On ilmeistä, että näitä keskeisiä tutkimusvirtauksia on usein vaikea sovittaa yhteen, mutta on merkillepantavaa, että kaikkia näitä suuntauksia yhdistävät tietyt kysymykset etenkin vallasta ja vallankäytöstä, vaikka valtaa ei olisikaan tutkimuksissa selväsanaisesti tuotu esille tai määritelty. Vallan yksiselitteinen määrittäminen ei ole helppoa, ja osin kolonialismin ja imperialismien tutkimuksen kiistat ovat kummunneet tutkijoiden erilaisista valta- ja hegemonia-käsityksistä.⁹ Tätä monitahoista teemaa ei ole mah-

3. Niall Ferguson (2004) *Empire. How Britain Made the Modern World*, London: Penguin Books; ks. myös Timo Särkkä (2006) 'Ferguson ja kolonialismin tutkimus', *Kanava* 9, 629–630.

4. Ferguson vertaili brittiläistä ja amerikkalaista maailmanvaltaa lehtikirjoituksessaan, joka julkaistiin myös *Helsingin Sanomissa* ('Vetäytyvä vallanpitäjä', HS 11.5.2003). Nyt jo edesmennyt Edward Said ehti arvostella ennen kuolemaansa Yhdysvaltain ulkopolitiikkaa imperialistiseksi. ('Sokeiden valtaa', HS 3.8.2003).

5. Ks. esim. Bernard Porter (2004) *The Absent-Minded Imperialists: Empire, Society and Culture in Britain*, Oxford: Oxford University Press.

6. Ks. etenkin John L. Comaroff & Jean Comaroff (1991, 1997) *Of Revelation and Revolution I–II*, Chicago: The University of Chicago Press. Comaroffien vaikutuksesta kolonialismin tutkimukseen ks. kirja-arvostelut Elizabeth Elbourne, Sally Engle Merry, Greg Denning (2006) *The American History Review*, 108, 2, 434–478.

7. Comaroff & Comaroff (1997) 14–29. Ks. esim. kirja-arvostelut J.D.Y. Peel (1992) *The Journal of African History*, 33, 2, 328–329 ja J.D.Y. Peel (2001) *The Journal of African History*, 42, 1, 144–145.

8. Norman Etherington (2006) 'Introduction', teoksessa N. Etherington (toim.) *Missions and Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1–5. Kirja-arvostelu edellä mainitusta teoksesta Susan Thorne (2007) *History Workshop Journal*, 63, 317–328. Ks. myös Andrew Porter (2004) *Religion versus empire? British Protestant missionaries and overseas expansion, 1700–1914*, Manchester: Manchester University Press.

9. Ks. esim. Markku Hokkanen (2006) *Medicine and Scottish Missionaries in the Northern Malawi Region 1875–1930. Quest for Health in a Colonial Society*,

dollista käsitellä laaja-alaisesti tässä yhteydessä. Sen sijaan keskitymme erääseen vallan ilmeiseltä vaikuttavaan osa-alueeseen, väkivaltaan, jonka määrittely asettaa kolonialismin tutkijoille omat haasteensa.

Kolonialistisen väkivallan määrittelystä

Kolonialismin ja imperialismin historia on vallankäytön ja myös väkivallan historiaa. Siirtomaavallan purkautumisen jälkeen väkivallasta tuli lähes synonyymi imperialismille, mutta väkivallan eri ilmenemismuotoja on toistaiseksi tutkittu vasta vähän.¹⁰ Hyvän esimerkin tarjoaa Belgian siirtomaavalta, jonka väkivaltaisuus oli kuningas Leopold II:n ajan Kongossa (n. 1885–1908) vailla vertaansa mutta jonka tuntemus on Adam Hochschildin teoksen *King Leopold's Ghost* (1998, suom. *Kuningas Leopoldin baamu*, 2005) aiheuttaman kohun ja keskustelun perusteella jäänyt pitkään vaietuksi. Usein on myös käynyt niin, että asetelmat eurooppalaisessa politiikassa ovat peittäneet alleen keskustelun kolonialismin väkivallasta. Ensimmäisen maailmansodan seurauksena Belgiasta tuli Saksan uhrivaltio, jonka toiminta Kongossa kiinnosti enää harvoja.¹¹

Afrikan 1800-luvun siirtomaavalloitus toteutettiin kiistatta väkivalloin tai väkivallalla uhaten ja uusimman aseteknologian avulla: Maxim-konekivääri oli höyryvoiman ja kiniinin ohella tärkein keksintö, joka mahdollisti lähes koko Afrikan nopean valloituksen vähäisin eurooppalaisin joukoin. Vuosien 1871 ja 1914 välillä eurooppalaisten siirtomaavaltojen sotilaat hankkivat taistelukokemuksensa siirtomaasodissa. Tyypillistä näille konflikteille oli, että kolonialisteja vastassa ei ollut suuria, järjestäytyneitä armeijoita tai valtioita (merkittävin poikkeuksin) vaan pienempiä paikallisyhteisöjä.

Siirtomaasodissa väkivalta kohdistui usein siviileihin, karjaan, kyliin ja viljasatoihin. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun siirtomaasotia leimasivat uuden aseteknologian mahdollistama ”ylitappaminen”, haavoittuneiden ja vangiksi jääneiden surmaa-

minen sekä siviileihin kohdistuneet väkivallanteot, jotka kauhistuttivat Eurooppaa ensimmäisessä maailmansodassa mutta jotka herättivät harvoin vastareaktioita, kun väkivallan kohteena olivat siirtomaiden alkuperäiskansat. Voimallisen tulkinnan tästä eurooppalaisen rasismien muodosta esittää Sven Lindqvist teoksessaan *Utrota varenda jävel* (1992, suom. *Tappakaa ne saatanat*), jossa hän jäljittää modernin kansanmurhan idean Afrikan siirtomaasotiin.¹²

Siirtomaiden valloituksen, hallinnan ja itsenäistymisen väkivaltaisuudessa oli suuria eroavaisuuksia. Erityisesti Ranskan, Hollannin ja Portugalin siirtomaiden itsenäistyminen oli huomattavan väkivaltaista, ja vastakohtana Algerian, Indonesian tai Angolan verisille itsenäistymissodille brittien oli mahdollista luoda nykypäivään kestänyt kuva oman imperiuminsa siirtymisestä Kansainyhteisön rauhalliseen ja tasa-arvoiseen rinnakkaiseloon. Tämän argumentin yhteydessä on yleensä myös esitetty, että brittiläinen imperiumi oli suhteellisen hyvätahainen kuin muut aikalaisimperiumit. Mutta näissä esityksissä ei ole tavallisesti tutkittu mitään imperiumia erityisen yksityiskohtaisesti eikä lainkaan pohdittu, miten *wäki-valta* määriteltäisiin. Siirtomaavaltojen väkivaltaisuus tai väkivallattomuus on mitattu karkeasti ottaen kuolonuhreja vaatineina sotina, kapinoina tai yhteenottoina, ja huomio on kiinnittynyt lähes ainoastaan siirtomaavalloitukseen tai sen purkautumiseen.

Osittain tämä on johtunut siitä, että historioitsijat, kuten eurooppalaiset aikalaiset, ovat määritelleet siirtomaajan poliittisen väkivallan lähinnä valtioiden toiminnaksi, jota leimaa rationaalinen instrumentaalisuus (väkivalta on keino, ei päämäärä sinänsä) ja kaikkea tämän kapean määritelmän ulkopuolelle rajautunutta väkivaltaa on pidetty rikollisena. Näkemys perustuu moderneista eurooppalaisista valtioista tehtyyn tutkimukseen, joissa valtion ja kansalaisten välisen sopimusluontoisen yhteisymmärryksen ajateltiin rajoittavan valtion väkivaltaa kansalaisiaan kohtaan. Asetelma oli merkittävästi toisenlainen siirtomaissa, missä sys-

temaattista väkivaltaa harjoitettiin myös valtiovallasta riippumatta ja missä väkivalta usein kytkeytyi erottamattomasti poliittisen valta-aseman tai talousjärjestelmän ylläpitämiseen.¹³

Kolonialistisen väkivallan tutkimuksessa tulisi huomioida esimerkiksi seksuaaliväkivalta, siirtomaiden taloudellisen hyväksikäytön tai niiden asukkaiden työpanoksen hyväksikäytön aiheuttamat nälänhädät sekä myös alkuperäisasukkaiden elinympäristöön kohdistunut ympäristöväkivalta. Väkivallan tutkiminen tai edes määrittelemine ei ole kuitenkaan yksinkertaista: lähdetilanne on usein ongelmallinen ja määrittelyä hankaloittaa aiheen poliittinen arkaluontoisuus. Väkivallan harjoittajilla on tapana kieltää tekonsa, ja siirtomaa-ajalla väkivallan uhrin ovat yleensä jääneet täysin kirjallisten lähteiden ulkopuolelle.¹⁴ Vaikka lukuisat Euroopan maat ovat tehneet jo kiitettävästi tiliä esimerkiksi toisen maailmansodan aikaisista tehdyistä julmuuksista, on siirtomaa-ajan väkivallasta lähes tyystin vaiettu.¹⁵

Väkivalta ja lainsäädäntö

Väkivallan yleisyydestä ja sen eri muodoista voidaan tehdä johtopäätöksiä siirtomaa-vallan rakenteellisten piirteiden perusteella. Esimerkiksi pakkotyövoiman käyttö ja siirtotyöläisten kohtelu eteläisen Afrikan kaivoksissa ja plantaaseilla kuvastavat taloudellisen hyväksikäytön ja väkivallan yhteyksiä. Valkoiset työnantajat kohtelivat usein työläisiään väkivaltaisesti, ja vain vakavimmat, kuolemaan johtaneet pahoinpitelyt saattoivat yleensä tulla julkisuuteen. Ruoskiminen ja kepillä hakkaaminen olivat yleisiä rangaistusmuotoja esimerkiksi brittiläisissä Afrikan siirtomaissa, ja työntekijöihin kohdistuneeseen väkivaltaan turvautuivat sekä viranomaiset että yksityiset työnantajat. Oikeuteen päätyneissä tapauksissa syytetyt kolonialistit, jotka olivat lähes poikkeuksetta miehiä, yleensä vapautettiin. Kolonialistisen oikeuskulttuurin kirjoittamattomiin sääntöihin kuului valkoisen virkamiehen, plantaasinomistajan tai kaivoksen työnjohtajan oikeus rangaista ruumiillisesti työläisiään tottelemattomuudesta.

Väkivallan käyttöä eteläisessä Afrikassa lisäsivät paineet riittämättömästä työvoimasta, sillä afrikkalaisesta työvoimasta kilpailivat kaivokset, valkoiset maanviljelijät ja afrikkalaiset viljelijät. Valkoiset työnjohtajat valvoivat työntekijöitään eristyneissä olosuhteissa, eikä valvontaa joko pystytty tai nähty tarpeelliseksi ulottaa syrjäseuduille. Työnantajat ja oikeusistuimet pitivät työntekijöiden pahoinpitelyitä vähäpätöisinä tapauksina, ja historioitsijat ovat suhtautuneet näihin väkivaltaisuuksiin yksityisinä tapahtumina. Kuitenkin väkivallantekojen tarkempi tarkastelu kertoo siirtomaavallan rakenteesta ja toiminnan luonteesta, jossa myös sukupuolirooleilla oli keskeinen merkitys. Siirtomaavaltajien pyrkimyksenä oli hyödyntää paikallisia taloudellisia voimavaroja ja ylläpitää auktoriteettia. Niiden oikeus- ja väkivaltakoneistot olivat poikkeuksetta miesvaltaisia. Viime kädessä väkivaltaa harjoittivat usein valkoisten käskystä toimivat afrikkalaiset sotilaat, poliisit, vartijat tai ”pomopojat”.¹⁶

Lewiston: Edwin Mellen Press, 13–15; John M. MacKenzie (1995) *Orientalism. History, Theory, and the Arts*, Manchester: Manchester University Press, 12–13.

10. Ks. esim. Jock McCulloch (2004) ‘Empire and Violence, 1900–1939’, teoksessa P. Levine (toim.) *Gender and Empire*, Oxford: Oxford University Press, 220–222.

11. Adam Hochschild (2004) *Kuningas Leopoldin haamu: kertomus ahneudesta, terrorista ja sankaruudesta siirtomaa-ajan Afrikassa*, Heikki Salojärvi (suom.), Helsinki: Tammi.

12. Sven Lindqvist (1996) *Tappakaa ne saatanaat*, Antero Tiusanen (suom.), Vantaa: Pequod; McCulloch (2004).

13. McCulloch (2004) 220–223.

14. McCulloch (2004) 220–225. Esimerkiksi valkoisten siirtolaisten tekemistä afrikkalaisten naisten raiskauksista eteläisessä Afrikassa on vaikea saada tarkempaa kuvaa oikeuteen päätyneitten tapausten nojalla. Kuitenkin tiedetään, että raiskauksia tapahtui enemmän kuin mitä käsiteltiin oikeudessa ja että valkoiset valtanpitäjät Etelä-Afrikassa ja Rhodesiassa olivat huolestuneita vain mustien miesten kuvittelusta uhkasta valkoisille naisille, vaikka raiskauksien naisten raiskaukset olivat äärimmäisen harvinaisia.

15. Uusista selvityksistä brittiläisen siirtomaavallan loppuvaiheen väkivallasta mainittakoon Pulitzer-palkittu teos Caroline Elkins (2005) *Britain’s Gulag: the Brutal End of Empire in Kenya*, London: Jonathan Cape.

16. McCulloch (2004) 226–238.

Brittiläisen Afrikan työnantajien ja työntekijöiden suhteita määrittelevät lait perustuvat Englannin vanhoihin Masters and Servants (M&S) -lakeihin, joista viimeinen säädettiin vuonna 1867. M&S-laeille oli ominaista, että työnantaja voitiin haastaa oikeuteen sopimuksen rikkomisesta, jolloin kyseessä oli siviilijuttu, mutta työntekijän rikkomuksesta voitiin rangaista rikosoikeudellisin keinoin kuten nuhtelulla, sakolla tai vankeustuomiolla. Brittiläisessä Afrikassa M&S-lakeja täydennettiin erilaisilla työvoiman liikkuvuutta rajoittavilla laeilla ja säännöksillä. Siirtomaissa työmarkkinat vastasivat huonosti M&S-lakien alkuperäistä tarkoitusta. Työntekijät pyrkivät rikkomaan ja kiertämään liikkumisrajoituksia, ja paikalliset oikeusistuimet täyttyivät työlainsäädännön rikkomustapauksista. Siirtomaahallinnon kyvyttömyys valvoa työasioita oikeusteitse ruokki työnantajien väkivaltaista käytäytymistä edelleen. Samaan aikaan kuin M&S-lakeja ryhdyttiin toimeenpanemaan Afrikassa, ne kävivät emämaassa vanhentuneiksi työväenliikkeen ajamien reformien edessä. M&S-lakien sanktiot työntekijöitä kohtaan poistettiin Englannissa vuonna 1875, jolloin uusi lainsäädäntö tunnusti myös työläisten järjestäytymisoikeuden ja kollektiivisen asian ajamisen oikeudessa. Osa brittityöläisistä sai 1800-luvun lopulla oikeuden vaatia korvauksia työpaikalla sattuneista loukkaantumisista, mutta vastaavaa oikeutta ei ollut brittiläisessä Afrikassa.

Vanhanaikainen työlainsäädäntö palveli siirtomaiden taloudellista hyväksikäyttöä ja työntekijöiden eriarvoisuutta työnantajiin nähden. Se myös voimisti kolonialistien sekä hallintovirkamiesten afrikkalaisia kohtaan osoittamaa rasismia. Väkivaltaa perusteltiin ja puolusteltiin vetoamalla perheensä oikeuteen kurittaa lapsiaan. Käsitys afrikkalaisista lapsina oikeutti sekä siirtomaavallan että afrikkalaisten ruumiillisen kurittamisen. Ne kolonialistit, jotka pyrkivät sovittamaan yhteen ideat eurooppalaisesta sivistyneestä käyttäytymisestä ja siirtomaiden väkivaltaisen arkipäivän, rinnastivat kolonialistisen yhteiskuntajärjestyksen varhaismodernin Euroopan patriarkaaliseen perhe- ja yhteiskuntajärjestykseen. Siirto-

maissa isäntien oikeus perheenjäsenten ja työntekijöiden ruumiilliseen kurittamiseen säilyi pidempään elinvoimaisena kuin emämaissa. Afrikkalaisten ja muiden siirtomaavallan alaisten paikallisyhteisöjen historiasa on oma sijansa väkivallalla, jota tarkasteltaessa on otettava huomioon aseellisten yhteenottojen lisäksi myös arkipäivän kamppailut maasta, työvoimasta ja raaka-aineista. Valtiollisen väkivallan tarkastelun sijasta paikallis- ja työyhteisöjen tarkastelu antaa kolonialistisesta väkivallasta, sen laajuudesta ja eri muodoista oikeamman suuntaisen käsityksen.¹⁷ Afrikkalaisten aikalaisten näkemyksiä kolonialistisesta väkivallasta voidaan löytää muun muassa muistelmista, suullisesta perinteestä, lauluista ja kolonialisteille annetuissa lisänimistä.¹⁸

Osattomat suomalaiset?

Kolonialismin väkivallan tutkimukselle on asenteellisesti olennaista tunnustaa, ettei valtiollinen syyttömyys tai syyllisyys ole tarkastelussa olennaista eikä edes hedelmällistä. Jotta kolonialismin ja sen vallan eri ilmentymien syvempään ymmärtämiseen päästään, on tutkimusta tehtävä paikallisesti.¹⁹ Suomalaisessa historian tutkimuksessa maamme tai kansalaistemme yhteyksiä Afrikkaan on totuttu käsittelemään historiankirjoituksen alaviitteinä, jotka on sivuutettu kuriositeetteina tai käsitelty osana jotakin laajempaa ilmiötä kuten siirtolaisuutta tai lähetystyötä.²⁰ Sen sijaan suomalaisten roolia kolonialistisen vallan ja väkivallan legitimoijina ja käyttäjinä on tutkittu vasta vähän.²¹

Euroopan siirtomaa-imperiumien kolonialismi Afrikassa tarjosi lukemattomia mahdollisuuksia seikkailuja ja riskejä pelkäämättömille eurooppalaisille. Eteläisen Afrikan luonnonrikkaudet houkuttelivat alueelle runsaasti pohjoismaalaisia, joiden joukossa oli myös suomalaisia. Modernisaatio, koneellistuminen, köyhyys ja silkka seikkailunhalu olivat olleet lähdön perimmäiset syyt, mutta Afrikka sinänsä ei tuonut monellekaan suomalaiselle toivottua taloudellista turvallisuutta. Sen vuoksi vakinainen palkka ja toimeentulo, minkä työ siirtomaa-

vallan palveluksessa tarjosi, tuntui houkuttelevalta.

Belgian siirtomaavalta perustui merkittävässä määrin pohjoismaiselle vierastyövoimalle. Vuosien 1870 ja 1930 välisenä aikana Kongossa palveli eri arvioiden mukaan noin 1 500–2 000 pohjoismaalaista sotilasta, joki-laivakapteenia ja -konemiestä, mineraalinetsijää, lähetystyöntekijää ja muita enemmän tai vähemmän kiinteästi Belgian siirtomaavallan palveluksessa palvellutta pohjoismaalaista. C. T. Eriksson, brittiläisen Tanganyika Concessions -yhtiön palveluksessa Etelä-Kongon Katangassa vuosina 1899–1906 toiminut helsinkiläissyntyinen mineraalinetsijä muistelee siirtotyöläisar-meijaa seuraavasti. ”Lukuisain ulkomaalaisten onnenonkijain ja seikkailijain – monia pohjoismaalaisia joukossa – auttamatta belgialaiset viranomaiset eivät olisi selviytyneet niinkään hyvin, kuin nyt oli laita.”²²

Kauhutarinat kolonialistisen vallan ja väkivallan käytöstä luovat usein yksipuolisen kuvan afrikkalaisista passiivisina väkivallan uhreina. Kuitenkin aikaisten kirjalliset kuvaukset kolonialistisen ajan Afrikasta tarjoavat mahdollisuuden tarkastella kolonialistista väkivaltaa myös afrikkalaisesta näkökulmasta. Esimerkiksi Joseph Conradin *Pimeyden Sydämen* (*Heart of Darkness*, 1899) kapteeni Marlowin [Conrad] edeltäjän tanskalaisen kapteenin Johannes Freslevenin [Freisleben] kuolema Tschumbirissä [Tshumbiri] Kongossa vuonna 1890 on pystytty eri arkistolähteitä hyväksi käyttäen selvittämään varsin seikkaperäisesti. Conradin mukaan Freisleben kuolee kaupankäynnistä aiheutuneen vähäpätöisen kiistan seurauksena lyötyään kylän päämiestä. Kapteeni Johannes Freislebenin surma voidaan tulkita myös osoitukseksi afrikkalaisesta vastarinnasta.²³

Edellä mainitut ongelmat kolonialistisen vallan ja väkivallan tutkimiseksi koskevat myös arvioita suomalaisten osallisuudesta kolonialistisen vallan ja väkivallan käyttäjänä. Lähteiden välittämä kuva jää väistämättä puutteelliseksi ja yksipuoliseksi, kolonialistin elämän ja toiminnan reflektoinniksi, missä vallan ja väkivallan kohde on vailla ääntä. Tämän epäkohdan tiedostaen on ko-

lonialistisen vallan ja väkivallan tunnusmerkkejä mahdollista etsiä myös suomalaisia koskettavasta aineistosta tarkastelemalla, missä määrin se noudattaa kolonialistisen vallankäytön yleisiä muotoja.

Jos kolonialistisen vallankäytön tunnusmerkkinä pidetään Afrikan luonnonvarojen ja ympäristön sekä afrikkalaisen työvoiman taloudellista hyödyntämistä, voidaan suomalaisten sanoa osallistuneen siihen merkittäväällä panoksella. Eteläisen Afrikan taloudellisessa hyödyntämisessä pääpaino oli mineraalienetsinnässä ja kaivostoiminnassa, ja myös suomalaiset kartoittivat mineraaleja kaivostoimintaa harjoittaneiden yhtiöiden laskuun. Erityisen merkittäviksi muodostuivat brittiläisen Tanganyika Concessions -yhtiön vuosina 1899–1906 organisoimat Pohjois-Rhodesian Kansanshiin ja Etelä-Kongon Katangaan tehdyt kolme malminetsintäretkeä, joihin osallistuivat 1890-luvulla valkoista Rhodesiaa rakentamaan emigroituneet helsinkiläissyntyinen C. T. Eriksson (1874–1940) ja pöytyäläissyntyinen Oscar Boijer (1868–1943).²⁴

17. McCulloch (2004) 226–238.

18. Esim. 1900-luvun alun Malawista ks. Lewis Mataka Bandawe (1971) *Memoirs of a Malawian*. B. Pachai (toim.) Blantyre: CLAIM, 70–72.

19. Nicholas Thomas (1996) *Colonialism's Culture. Anthropology, Travel and Government*, Polity Press: Cambridge, ix–x.

20. Ks. esim. Olavi Koivukangas (1998) *Kaukomaiden kaipuu. Suomalaiset Afrikassa, Australiassa, Uudessa-Seelannissa ja Latinalaisessa Amerikassa*, Suomalaisen siirtolaisuuden historia 4, Siirtolaisuusinstituutti: Turku; Eero Kuparinen (1991) *An African Alternative. Nordic Immigration to South Africa, 1815–1914*, *Studia Historica* 40, Turku: Institute of Migration; K-G Olin (2000) *Afrika-feber*, Jacobstad: Forsbergs Tryckeri.

21. Ks. esim. Timo Särkkä (2007) 'Näkökulmia kolonialismin kulttuurihistoriaan. Suomi, suomalaiset ja eteläisen Afrikan imperiuminrakennus 1895–1939', *Läbde: Vierasmaalaisuus, siirtolaisuus*, 91–103.

22. C. T. Eriksson (1932) *Seikkailujeni Afrikka*, Jyväskylän: Gummerus, 256.

23. Espen Wæhle (2007) *Beyond Conrad? Nordic colonial encounters in the Congo Free State*, *Nordic Africa Days 5–7 October 2007*, The Nordic Africa Institute, Uppsala, Sweden; Joseph Conrad (2005) *Pimeyden Sydän*, Viborg: Otava, 16–17.

24. Lähemmin Erikssonin ja Boijerin vaiheista Afrikassa ks. Mikko Uola (1976) *Suomalaiset Afrikkaa etsimässä. Boijer-veljesten ja C. T. Erikssonin vaiheita eteläisessä Afrikassa 1890-luvulta lähtien*. Tampere: Hermes.

Katangan retkikuntien taktiikkana oli kysyä kohtaamiltaan alkuperäiskansoilta kupariesiintymistä, joita oli joissakin tapauksissa hyödynnetty ilmeisesti jo satojen vuosien ajan. Tähän kyselytaktiikkaan liittyivät keskeisellä tavalla kauppatavarat, tyypillisesti kankaat, joita vastaan tietoja yritettiin vaihtaa. Katangan retkikuntien saavuttamat tulokset olivat vaikuttavia. Eriksonin ja Boijerin onnistui löytää vielä tänä päivänäkin maailman rikkaimpiin kuuluvat kupariesiintymät, jotka sittemmin tulivat tunnetuiksi nimillä ”The Star of Congo” (Boijerin valtaus) ja ”The Candle of Mine” (Erikssonin valtaus). Erikssonin Kolwesiin rakentamasta kuparisulatosta tuli sittemmin maailman suurin. Eriksson kuvaa ”löytämistä” seuraavasti: ”Me vain kysyimme alkuasukkailta, tietäisivätkö he mitään paikkaa, jossa oli makubaa (kuparia) [...] Korvaukseksi tiedonannostaan nekeri sai muutaman metrin pumpulikangasta tai halvan huovan, ja juttu oli sillä selvä.”²⁵

Afriikka käsittelevästä kirjallisuudesta, muistelmista, päiväkirjoista, kirjeistä ja etnografisista kokoelmista voidaan päätellä, kuinka Afrikka ja afrikkalaiset sekä sen uudet vallanpitäjät kohdattiin mutta myös kuinka Afrikka vaikutti Suomeen ja suomalaisiin. Kuva afrikkalaisista ei useinkaan ollut myönteinen, sillä kulttuurien, asenteiden ja arvojen kohtaaminen ei aina sujunut väkivallattomasti. Sodankäynti myös jyrkensi asenteita ja vahvisti molemminpuolisia ennakkoluuloja. Katangan retkikuntien tekemiä valtauksia ryhdyttiin hyödyntämään 1910-luvulla, ja maailmansodan aiheuttaman mineraalien kysynnän kasvun johdosta myös Boijer ja Eriksson vaurastuivat. Esimerkkitapauksissa liikemiesvaisto, sitkeys ja peräänantamattomuus mutta myös häikäilemättömyys, ahneus, julmuus ja silkat onnenkantamoiset palkittiin taloudellisella hyvinvoinnilla. Monen muun suomalaisen imperiuminrakentajan kohtalona oli vaipua unohduksiin ja kuolla köyhyydessä, trooppisten tautien, alkoholismien ja painajaisten merkitsemänä.

Päätäntö

Kolonialistisen vallan ja väkivallan tarkas-

telussa kysymykset osallisuudesta ja syyllisyydestä ovat eettisesti ja oikeudellisesti tärkeitä mutta kolonialismin historian tutkimuksen kannalta keskeisintä on osoittaa, ettei kolonialistisen vallan ja väkivallan käyttö ole riippuvaista valtio-instituutiosta tai -kansalaisuudesta. Kolonialismin historian alkuaikoina valtiollinen vallankäyttö oli usein hyvin rajoitunutta ja muodollista, Euroopan kabineteista rajoitetusti johdettua vallankäyttöä. Konkreettisesti valtaa ja väkivaltaa käyttivät monet virallisen siirtomaa-hallinnon ulkopuoliset tahot, yhtiöiden ja yritysten työntekijät, siirtolaiset ja lähetystyöntekijät kansalaisuuteen katsomatta. Paikallisia ja alueellisia eroavaisuuksia vallankäytön muodoista ja asteista on ollut lukemattomia mutta kolonialistisen vallankäytön tunnusmerkit ovat samoja.

Kolonialistisen väkivallan tarkastelulla on mahdollista problematisoida esimerkiksi eräitä Fergusonin väitteitä brittiläisen maailmanvallan eduista alusmaille. Myös siirtomaiden lainsäädännön ja lainkäytön tutkimus²⁶ tai siirtomaa-ajan tieteen ja lääketieteen tutkiminen²⁷ tarjoavat mahdollisuuden pohtia kriittisesti niitä merkityksiä, merkitysyhteyksiä ja seuraamuksia, joita usein yksiselitteisen edistykseksi mielletyt lainsäädäntö ja tiede siirtomaissa tuottivat.

1800- ja 1900-luvun maailmanhistoriaa ei voida ymmärtää ilman kolonialismin ja imperialismin historian tuntemusta, mutta välttämättömien yleisesitysten kirjoittajien tehtävä ei ole kadehdittava. Tutkimuskenttä on niin laaja-alainen, että Fergusonin kaltaisten

25. Eriksson (1932) 142. Vrt. Peter Tygesen (2006) *Kohtaamispaikkana Kongo. Kongo ja Pohjoismaat*. Språkservice Sverige (suom.), Stockholms Offset Tyckeri: Tukholma, 49.

26. Ks. esim. Martin Chanock (2001) *Making of South African Legal Culture 1902–1936. Fear, favour and prejudice*, Cambridge: Cambridge University Press; Richard D. Waller (2003) ‘Witchcraft and Colonial Law in Kenya’, *Past & Present*, 180, 241–275.

27. Ks. esim. Alison Bashford (2004) *Imperial Hygiene: A Critical History of Colonialism, Nationalism and Public Health*, Basingstoke, Palgrave MacMillan; Hokkanen (2007). Tieteen historiasta ja imperialismista ks. esim. Saul Dubow (toim.) (2000) *Science and Society in Southern Africa*, Manchester: Manchester University Press.

suurten yleisesitysten kirjoittajien on käytännössä pakko tehdä rajauksia, jotka merkitsevät vääjäämättä heikkouksia ja puutteita. Nämä rajaukset eivät toki saa olla tekosyy yksisilmäisyydelle ja -puolisuudelle. Yleisesitysten rinnalle tarvitaan paikallistason vertailevaa tutkimusta, jotta voidaan käydä käsiksi niin laaja-alaiseen historialliseen ilmiöön kuin kolonialismi 1800- ja 1900-luvulla. Comaroffien kaltaisten syvälisten, mikrotasolle pureutuvien ja teoreettisesti rikkaiden tutkimusten ongelma on se missä määrin paikallistason tutkimustulok-

set ovat yleistettävissä. Tarvitsemme runsaasti eri tasojen vertailevaa tutkimusta selvittääksemme voimmeko mielekkäästi hyödyntää kolonialismin ”yleistä mallia”.

Suomalaisilla tutkijoilla on tässä oma työ-sarkansa, eikä vähiten sen myytin purkamisessa, etteivät siirtomaihin emigroituneet suomalaiset olleet osallisia kolonialistisen vallan ja väkivallan käytössä tai ettei kolonialismin historian tutkiminen olisi relevanttia suomalaisessa historiankirjoituksessa. ■